

Kinomatn Tarkibining Lisoniy Komponentlari Tahlili

*Bekniyozova Ferangiz O'ktam qizi*¹

Annotatsiya: Mazkur maqola zamonaviy tilshunoslikda dolzarb hamda nisbatan yangi masala sifatida o'rganiladigan lisoniy muammoga bag'ishlangan. Kinomatn tushunchasi matn turlaridan biri hisoblanib, uning tarkibida turli komponentlar mavjud. Lisoniy tarkibga turli leksik birlik, ibora, fraza va hokazolar kiritilsa, nolisoniy komponentlarga kinolardagi turli aktyorlik harakatlar, imo-ishoralar, qo'l harakatlar bilan tushuntirish kirishi mumkin. Mazkur maqola kinomatn tarkibidagi lisoniy komponentlarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: shakl va mazmun, kontekstuallik, semiotika, kinematik nutq, kommunikativ-pragmatik, implikasiya, paramatnli elementlar, ritmlashuv.

"Matn" so'zi lotin tilidan kelib chiqqan bo'lib, "to'qilgan" yoki "bir-biriga bog'langan" degan ma'noni anglatadi, shuning uchun matn g'oyasining kelib chiqishida uning g'oyalarni ip yoki belgilar ketma-ketligida saqlash sistemasi yotadi. Shunday qilib, matn bu birlashtirilgan jumlarar miqdori va biz chaqiradigan ma'lum belgilar tizimidan foydalanib, argument asosida (tushuntirish, bayon qilish, tavsiflovchi va boshqalar) buyurtma berilgan tildir.

Shunday qilib, barcha matnlar o'quvchi tushunib olishi kerak bo'lgan bir qator shifrlangan xabarlarini o'z ichiga oladi va uni yozgan kishining aniq vazifalariga ko'ra shifrlar har xil bo'lishi mumkin: kir yuvish mashinasidan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar, matnlar, shuningdek, sevgi haqidagi she'r, gazeta yangiliklari yoki devorga chizilgan norozilik grafitisida ham ma'lum bir ma'no anglashilishi mumkin. Shubhasiz, matnlar turli xil shakl va mazmunda bo'lishi mumkin, shu asnoda ularning funksional vazifalari ham farqlanadi biroq barcha matnlarning asosiy maqsadi tinglovchi hamda o'quvchiga axborot berish hamda u bilan kommunikatsiyaga kirishish hisoblanadi.

"Film matni" atamasi juda keng tarqalgan tushunchalardan biri hisoblanadi. O. N. Romanova yoshlar komediyasining kino matnidagi personajlarning lingvosemiotik stereotipi haqida gapiradi. Biroq, filmning ma'nosini tushunish uchun biz ekstralingvistik omillarni hisobga olish kerak deb hisoblaymiz, chunki ular mualliflar tashqi kontent ortida tomoshabinga yuboradigan haqiqiy xabarni o'qishga yordam beradi. Film uchun mo'ljallangan "ideal adresat"ni qayta qurish, kino san'ati asari ta'sirida uning ongida qanday "muqobil dunyo" qayta yaratilishini tushunish kerak va buning uchun nafaqat matnni o'rganish kerak balki nutqni ham.

Kino nutqining ta'riflaridan biri S. S. Nazmutdinovaga tegishli bo'lib, u kino nutqini "muallif va kino oluvchi o'rtasidagi tillararo va madaniyatlararo makonda kino tili yordamida kechadigan semiotik jihatdan murakkab, dinamik o'zaro ta'sir jarayoni" deb ta'riflaydi. Sintaktiklik xususiyatlariga ega, elementlarning og'zaki-vizual uyg'unligi, intertekstuallik, ko'plik adreslovchisi, ma'no kontekstualligi, ikonik aniqlik, sintetiklik kabi jarayonlar kechadigan holat deb kino nutqini ta'riflaydi.² Ushbu ta'rif tomoshabin va filmning umumiy muallifi o'rtasidagi o'zaro ta'sirning dinamik xususiyatini ta'kidlaydi, ammo bunday o'zaro ta'siri har doim ham tillararo va madaniyatlararo makonda sodir bo'lmaydi, chunki bunday jarayon faqat bitta til madaniyati vakillari uchun mo'ljallangan va taniqli filmlarda sodir bo'ladi. Shu bilan birga, kino semiotikasiga tegishli bo'lgan va Yu. M. Lotman tomonidan muomalaga kiritilgan

¹ Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti, umumiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

² Раҳимов С. Проблема дейксиса как категории типологической лингвистики. Автореф. дисс...докт. филол. наук.. – 1990. -45 с.

"kino tili" tushunchasi ham qo'llaniladi. Kino nutqining ta'rifi, S. S. Nazmutdinova tushuntirganidek, u ishlab chiqilgan film tarjimasini jarayonini o'rganish uchun qulayroqdir.

Xuddi shu muallif kino hikoyasini lingvistik tadqiqot obyektini sifatida nomlaydi, uni kino nutqi sifatida talqin qiladi va uni "ma'lum bir vaziyat, madaniyat, vaqt, makon bilan bog'liq bo'lgan va unga xos bo'lgan asosiy funktsiyalarga ega bo'lgan og'zaki-ikonik hatti-harakatlar shakli" deb ta'riflaydi. Til - informatsion, kommunikativ, tartibga soluvchi, badiiy va estetik <...> semiotik jihatdan murakkab (kreolizatsiyalangan) ta'lim, bunda kino oluvchiga og'zaki-ikonik bog'lanish printsiplari ta'sir qiladi". Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash mumkinki, "kino qissasi" tushunchasi "film" tushunchasi bilan bir xil emas, chunki har bir film hikoya emas. Bundan tashqari, bunday talqin filmlarni boshqa video-og'zaki matnlardan ajratmasdan, yana kino nutqini juda keng ta'riflaydi.

L. V. Tsybina "kino nutqi" tushunchasini muomalaga kiritib, uni tor ma'noda o'z tarkibida quyidagi tarkibiy qismlarga ega bo'lgan filmning bir qismi sifatida izohlaydi: 1) ikki film qahramoni o'rtasidagi dialog; 2) filmdagi sheriklarning dialogiga hamroh bo'lgan va lingvistik ifoda vositalari bilan o'zaro ta'sir qiluvchi kinesika va yuz ifodalari: prosodik va leksik-grammatik vositalar; 3) muloqot muhiti. K.Yu. Ignatov kinematik nutqni vizual, audio effektlar va og'zaki tarkibning kombinatsiyasi sifatida olingan butun film deb ataydi. Tez-tez ishlatiladigan atamalardan biri "kino dialogi" hisoblanadi. R. R. Chaykovskiy kino dialogini matn stilistikasi nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi, badiiy nutq sohasidagi dialogning uch turini – an'anaviy nasrdagi dialog, dramatik (sahnaviy) dialog va kino dialogini (uning terminologiyasida, kino nasridagi dialog) ajratadi. R. R. Chaykovskiy "kino nasri" atamasini ham ishlatib, uning individual adabiy va badiiy shakllarini ajratib ko'rsatadi: ssenariy va kino hikoyasi. V. E. Gorshkova filmning ssenariysi va aktual verbal komponentini izchil ravishda ajratib ko'rsatib, verbal komponentni "kino dialogi" sifatida belgilaydi: o'z ifodasini personajlar nutqining dialogik shaklining asosiy, tabiiy shakli sifatida ustunligida topadi. Shunday qilib, V. E. Gorshkova, K. Yu. Ignatov va boshqa ko'plab mualliflar filmlarni tahlil qilishda ovozli va vizual komponentlarni hisobga olmagan holda, yozma ravishda faqat og'zaki komponentni hisobga oladilar. Filmni tahlil qilishda vizual tomonni hisobga olish muhimligini, masalan, A. G. Rijkov ta'kidlaydi, u "kino nutqi" tushunchasini kiritishni talab qiladi. Biz kino dialogini subtitrlar va ekrandagi bosma so'zning boshqa shakllari bilan bir qatorda ma'no yaratishda hal qiluvchi, ammo to'liq bo'lmagan rol o'ynaydigan kino nutqining og'zaki tarkibiy qismi deb hisoblaymiz. Biz filmni og'zaki komponenti mavjud bo'lgan izchil matn sifatida tushunamiz, og'zaki bo'lmagan komponentlar - ushbu filmning audiovizual diapazoni va boshqa tildan tashqari tillar uchun muhim bo'lgan boshqa omillar hisoblanadi. Filmning semantik to'liqligi, ya'ni, yaxlitlik, uyg'unlik, informativlik, kommunikativ-pragmatik yo'nalishga ega bo'lishligi, ommaviy axborot vositalari xususiyatlariga ega bo'lgan va xabarni qabul qiluvchi (film tomoshabini) tomonidan ko'rish uchun birgalikda farqlangan, muallif tomonidan yaratilgan kreollashtirilgan ta'lim sifatida qaraladi.

Qayta ko'rish, tomosha qilish imkoniyati tufayli kino nutqi ijodkorlari uning tarkibini, tilini, tuzilishini idrok bilan oldindan o'ylangandan ko'ra murakkabroq qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa bizni yana adabiy idrok bilan o'xshashlik qilishga majbur qiladi. Bugungi kunda tomoshabinga idrok qilish uchun butun vertikal kontekst taklif etiladi, shuning uchun film nutqini tahlil qilishda diskursiv yondashuv ayniqsa mos keladi³.

Bugungi kunga qadar ingliz tilidagi kino nutqining eng muhim tadqiqoti S. Kozloff tomonidan olib borilgan bo'lib, u o'zining "Overhearing Film Dialogue" monografiyasida nafaqat kino nutqini lingvistik o'rganishning nazariy asoslarini o'rganadi, balki shuningdek, butun tarixi davomida to'rt janr kinematografiyasining faoliyatini batafsil tavsiflaydi. S. Kozloff kino nutqini uning tarkibiy qismlarining umumiylikida o'rganadi, buning natijasida uning ma'nosi yaratiladi.⁴

Filmning og'zaki komponenti, birinchi navbatda, so'nggi paytlarda ko'plab asarlar bag'ishlangan badiiy asarlarning ekranga moslashuvini ko'rib chiqishda o'rganildi. Masalan, K.Yu. Ignatov filmga moslashuvlarni o'rganish orqali kinomatnni ommaviy kommunikatsiya matnlari turlaridan biri sifatida

³ Dynel M. Stranger than Fiction? A Few Methodological Notes on Linguistic Research in Film Discourse // Brno Studies in English, 37. 2011. P. 41-46.

⁴ Борботько В.Г. Элементы теории дискурса / В.Г.Борботько. – Киев: Вища школа, 1981. – 144 с.

tahlil qilishning umumiy tamoyillarini shakllantirish zarurligi haqida gapiradi. Film chet tili sifatida ingliz tili o'qituvchilarini ham qiziqtiradi, shu munosabat bilan filmlarda eshitilgan nutq ingliz tilidagi jonli so'zlashuv nutqining illyustratsiyasi sifatida xizmat qilishi mumkinligini aniqlash bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Shunday qilib, film ko'plab tilshunoslarni o'ziga jalb qiladi, ammo uni qanday o'rganish kerakligi haqida hali ham aniq fikr yo'q. Shu bilan birga, taniqli mahalliy va xorijiy kino tadqiqotchilari filmni butun komponentlarini - ovozli va vizual va hatto paramatnli elementlarni jamlagan holda o'rganish zarur degan fikrni bildirmoqdalar, biz bunga to'liq qo'shilamiz, ehtimol yordamchi matnlar, pretsedent nutqlari va boshqalar haqidagi ma'lumotlarni jalb qilish bilan bunday tahlilni amalga oshirish mumkin bo'lar.

Ingliz tilidagi kino nutqi yozma nutqning og'zaki o'zgarishi bo'lib, butun kino nutqiga xos bo'lgan barcha boshqa xususiyatlarga ega. Ingliz tilidagi kino munozarasining jahon kinosi va uning tomoshabinlariga ta'siri katta bo'lgani uchun biz uni kino nutqining namunasi sifatida tanladik. Bugungi kunda aksariyat filmlar ingliz tilida suratga olinganligi sababli, ular, jumladan, mahalliy rejissyorlar va prodyuserlar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Biz ingliz tilidagi kino nutqini tipik model sifatida ko'rib chiqamiz, uning xususiyatlariga ko'ra boshqa kino nutqlarini ham baholash mumkin. Bu xususiyatlar boshqa lingvistik materiallarda ham kuzatiladi, deb taxmin qilamiz.

Ingliz tilidagi film nutqi ingliz tilida yaratilgan barcha filmlarni o'z ichiga oladi. Ingliz kino nutqining ba'zi turlari (Amerika va Britaniya kino nutqi) boshqalarga qaraganda yaxshiroq tasvirlangan va tadqiq qilingan. A. Menegetti va uning klassik asari "Kino, teatr, ongsizlik" asariga murojaat qilib, ingliz tilidagi kino nutqining Amerika janr kinosi kabi muhim qismiga xos semantik ustunlarni ko'rsatish mumkin. Ingliz kino nutqi, har qanday kino nutqi kabi, turli xil kodlarni o'z ichiga olgan murakkab tizim bo'lib, ulardan tilshunoslar, albatta, og'zaki komponent yoki kino dialogiga qiziqish bildirganlar foydalanishlari mumkin. Ingliz kino nutqidagi kino dialogi og'zaki ingliz tiliga taqlid qilib, uni kino ijodkorlarining niyatiga mos ravishda o'zgartiradi. K. Bubel yozganidek, kino dialogi kino nutqida voqelik illyuziyasi yaratiladigan mexanizmlardan biridir. S. Kozloffning fikricha, kino dialogi filmda quyidagi funktsiyalarni bajaradi: u deyxis va personajlarni bog'laydi, voqealar ketma-ketligini beradi, personajlarni tavsiflaydi, voqelik illyuziyasini yaratadi, tomoshabinning his-tuyg'ularini boshqaradi, qahramonlar uchun imkoniyatlar yaratadi.

Kino nutqining og'zaki komponentini hisobga olgan holda shuni ta'kidlaymizki, ko'plab tilshunos olimlar kino dialogining ingliz tilidagi so'zlashuv nutqiga xos xususiyatlar va tabiiy dialogdan farqlari bor degan fikrni bildirishgan. V. D. Shevchenkoning aytishicha, qahramonlarning suhbat nutqi "ba'zi filmlarda kino ijodkorlarining uni iloji boricha hayotga yaqinlashtirish istagi tufayli minimal stilizatsiyaga duchor bo'ladi". Tadqiqotchi suhbat uslubining kino dialogida ham mavjud bo'lgan siqilish (fonetik, morfologik, leksik, sintaktik darajalarda) va implikasiya kabi xarakterli xususiyatlarini ajratib ko'rsatadi. Kino nutqida audiovizualligi tufayli siqilish va implikasiya mumkin: yetishmayotgan ma'lumot tomoshabin tomonidan umumiy kontekstdan osongina tiklanadi, chunki bu har qanday og'zaki nutqda bo'ladi. Kino nutqida retsiyentga kerakli ta'sirga erishish uchun prosodik vositalarning butun majmuasidan foydalanish mumkin: "melodik diapazon, melodik intervallar, ohangdorlik darajasi, temp, pauza, kuch (energiya) diapazoni, urg'u sohalarining lokalizatsiyasi".

Ingliz tilidagi kinoda dialoglarning realizmi hamma janrlarda ham doim ham kuzatilmaydi. Birinchi ovozli filmlarda, K. Bubelga ko'ra, dialoglar ko'proq "sun'iy" bo'lgan, audiovizual ifoda vositalari og'zaki bo'lganlardan ustun kelgan, bu esa ovozsiz filmlar va teatrning ta'siri bilan izohlanadi. Va bugungi kunda ma'lum an'analar mavjudki, unga ko'ra dialoglar turli janrlarda yoziladi, ba'zi janrlarda, masalan, G'arbda, dialoglar katta sun'iylik bilan ajralib turadi, ya'ni, ona tilida so'zlashuvchiga taqdim etilgan bunday dialog u darhol "o'ylab topilgan", "odamlar bunday gapirmaydi" deb tan olinadi. S.Kozloff ingliz tilidagi kinoning to'rt janrida (melodram, gangster kino, vestern va "eksentrik komediya") kino dialogining xususiyatlarini o'rganib chiqib, xususan, turli janrlar turli leksik tarkib bilan ajralib turishini ta'kidlaydi. Shunday qilib, g'arbliliklar uchun kino dialogini yozayotganda, ssenariy muallifi mavjud filmlar va romanlarga e'tibor qaratishi yoki yordam uchun maxsus tezaurilarga murojaat qilishi kerak. Gangster filmlaridagi kino dialogi so'zlashuv va qisqartirilgan so'z boyligidan foydalanish

bilan ajralib turadi: gotta (kerak), gonna (bormoq), wanna (istamoq), ain't ("bo'lmoq" fe'lining siqilgan shakli).

Kino dialogining oddiy nutqdan yana bir farqi uning "musiqiyli"dir, bu filmdagi satrlar alohida gaplar ichida ham, suhbatda ma'ruzachi o'zgartirish ham alohida tashkil etilgan, ehtiyotkorlik bilan ritmik, muvozanatlashganligidan kelib chiqadi. Bu ritmizatsiya ayniqsa Kasablankada yaqqol namoyon bo'ladi, lekin u klassik Gollivud kinosining aksariyat dialoglarida ham ibora darajasida, ham butun sahnalar darajasida mavjud. V.K.Turkin kino dialogining ritmlashuvi va musiqiylikiga ham ishora qiladi: "Nutqning ritmi va ohangiga so'z tanlashda ham, ularning birikmasi ham, so'z birikmasini yasashda ham erishiladi". Kino dialogining leksik, dialektal va boshqa xususiyatlaridan tashqari, tilshunoslarni dramatik dialog, ya'ni teatr sahnasidan so'zlangan dialog, nasrdagi dialog va kino dialogi o'rtasidagi farqlar masalasi ham qiziqtiradi.

Bir so'z bilan aytganda, kinomatn tarkibida turli murakkab semantik, uslubiy, pragmatik komponentlar borki, ular kinoning umumiy qanday baholanishiga, umumiy ko'rinishi shakllanishiga sababchi bo'lishi mumkin. Kinomatnlardagi to'g'ri uslubga mos so'z va iboralar tanlanishi esa kinoning insonlarga qanday ta'sir qilishi mumkinligiga ta'sir qila oladi.

References:

1. Dynel M. Stranger than Fiction? A Few Methodological Notes on Linguistic Research in Film Discourse // *Brno Studies in English*, 37. 2011. P. 41-46.
2. Борботько В.Г. Элементы теории дискурса / В.Г.Борботько. – Киев: Вища школа, 1981. – 144 с.
3. Рахимов С. Проблема дейксиса как категории типологической лингвистики. Автореф. дисс...докт. филол. наук.. – 1990. -45 с.
4. www.englishidioms.com
5. Kilichev, B. E., Zaripov, B., & Kholmukhammedov, B. (2021). Lingvoculturological characteristics of anthroponyms used in artistic works. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(5).
6. Kilichev, B. E. A way of making words on proper nouns. *International Journal on Integrated Education*, 3(2), 96-98. <https://media.neliti.com/media/publications/333098-a-way-of-making-words-on-proper-nouns-08e83e0e.pdf>.
7. Bayramali, K., & Timur, K. Adizova Nodira Classification of Oykons (On the Example of Bukhara Region) *International Journal of Culture and Modernity* ISSN 2697-2131, 2022.
8. Kilichev, B. E., & Sh, R. (2021). Uzbek national folk tales and the nature of anthroponyms in live communication. *Middle European Scientific Bulletin*, 12.
9. Khudoyberdievna, S. Z. (2021). Analysis of the concepts of emotions in Russian and English phraseological picture of the world. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 2, 11-18.
10. Saidova Zulfizar Khudoyberdievna Teaching English through games // *Научный журнал*. 2017. №3 (16). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teaching-english-through-games>.
11. Khudoyberdievna, S. Z. (2021). Language Expressing Psychoemotional State of Human. In *International conference on multidisciplinary research and innovative technologies* (Vol. 2, pp. 108-113).
12. Askarovich, H. A., & Zarifovna, R. N. (2021). SEMANTICS OF EUPHEMISM IN BUSINESS LANGUAGE. *Conferencious Online*, 19–22.
13. Haydarov Anvar Askarovich. (2022). Phonostylistic Repetition. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 18. <https://doi.org/10.21070/ijins.v18i.618>

14. Askarovich, H. A. (2022, January). Soʻz Maʼnolari Intensivligi. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 13-15).
15. Navruzova, N., & Haydarov, A. (2022). КОННОТАТИВНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С ЗВУКОВЫМИ ИЗМЕНЕНИЯМИ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz), 8 (8). *ЦЕНТР НАУЧНЫХ*.
16. Khaydarov, A. A. (2020). Expression of connotative meaning in onomatopoeia. *Scientific reports of Bukhara State University*, 4(5), 76-80.
17. Askarovich, H. A. (2021). EXPRESSION OF CONNOTATIVE MEANING IN GRAPHIC MEANS. *International Engineering Journal For Research & Development*, 6 (TITFL), 91–94.

